

Фахурдінова М. А.,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ СПОНУКАННЯ ДО ДІЇ В РАННЬОНОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ ЗА ДОПОМОГОЮ АНАЛІТИЧНОЇ КОНСТРУКЦІЇ *TUN*+ІНФІНТИВ

У статті розглядаються особливості вираження спонукання за допомогою аналітичної конструкції *tun*+інфінітив в ранньонововірхньонімецькій мові, а також аналізується статус імператива в системі способів.

Ключові слова: модальність, спосіб, імператив, прохібітив, опозиція.

В статье рассматриваются особенности выражения побуждения с помощью аналитической конструкции *tun*+инфинитив в ранненововерхненемецком языке, а также анализируется статус императива в системе наклонений.

Ключевые слова: модальность, наклонение, императив, прохібитив, оппозиция.

The article deals with the peculiarities of expression of the incentive with the help of analytical construction *tun*+infinitive in Early New High German and the status of imperative in the system of moods is analyzed.

Keywords: modality, mood, imperative, prohibitive, opposition.

В граматичних студіях імператив традиційно розглядається як форма дієслівного способу, що "виражає безпосереднє волевиявлення (прохання або наказ мовця) з метою спонукати того, хто слухає до певної дії" [1, с. 249]. Проте останнім часом категорія імперативу розглядається ширше, поза парадигмою способу, у зв'язку з комунікативною рамкою "оповідання – питання – веління" [9, с. 1986]. На думку В.Б. Касевича "є і морфологічні причини не вважати імператив членом тієї ж парадигми, що індикатив і інші способи : в деяких мовах форми імперативу можуть розрізнятися за особою, числом, інклюзивністю / ексклюзивністю і деякими іншими ознаками, іррелевантними для індикатива. В той же час не можна заперечувати, що показники імперативу і інших способів виключають один одного, а це є свідченням приналежності відповідних форм до однієї і тієї ж парадигми. Семантика імперативу – це пряме волевиявлення мовця, результатом якого, з точки зору мовця, повинен стати збіг пропозиційного змісту його висловлювання з дійсністю" [6, с. 869].

Відсутність єдності поглядів лінгвістів щодо статусу імператива та його системної значущості, а також суперечливість самого поняття "спосіб" в сучасній німецькій мові обумовлюють **актуальність** дослідження. **Мета** якого – проаналізувати особливості вираження семантики спонукання до дії в ранньонововірхньонімецькій мові за допомогою аналітичної конструкції *tun* + інфінітив, поширеної в цей період в якості описової форми. **Об'єктом** дослідження є аналітична перифрастична конструкція *tun* + інфінітив. **Предметом** дослідження є особливості вживання даного біному в спонукальних реченнях в ранньонововірхньонімецькій мові.

Розглядаючи імператив з точки зору модальних, а не комунікативних значень, слід наголосити, що він є представником семантичної зони реалісу та виражає "дії бажані та можливі, тобто недійсні" і є, як і індикатив, засобом "вираження реальних дій" [5, с. 18]. Таким чином, імператив в спонукальних висловлюваннях є виразником *недійсності*, але *реальності*. "Імператив позначає відсутність дії в дійсності (модальність неевідентності) і спонукає суб'єкта до її вчинення" [4, с. 73]. Будучи членами однієї опозиції індикатив – імператив, ці дві категорії протистоять одна одній в рамках модального значення реальності за ознакою [+волевиявлення] / [-волевиявлення].

Існують розбіжності і відносно самої імперативної парадигми. Багато лінгвістів підтримують точку зору, згідно якої в неї входять виключно форми 2-ої особи, наприклад [10, с. 173]. В.С. Храковський виділяє форми 2Sg і 2Pl як еталонні і парадигмоутворюючі, крім них в парадигму можуть входити форми 3Sg (Pl) (ця форма зазвичай призначається для переказування веління третій особі), 1Sg і форми заклику до спільної дії [8, с. 189].

Це пояснюється тим, що веління пов'язане з каузациєю виконання певної дії. При імперативному звертанні до 2Sg/Pl та 1Pl, комунікант, якого спонукають до дії є її безпосереднім виконавцем або одним з їх числа. У випадку звертання до 3-ї особи, комунікант лише передає веління виконавцю. Виходячи з вищезазначеного, можна представити "імперативну ієрархію" виконавців наступною схемою: : 2Sg > 2Pl > 1Pl > 3 особа [3, с. 386]. Тобто центральне місце займає форма 2Sg (яка є еталонною для більшості мов), а на периферії знаходиться 3-я особа.

Німецька мова не відрізняється великою різноманітністю імперативних форм. Основними, як і в інших мовах, є форми 2Sg і 2Pl презенс індикатив, окрім того для ввічливого звертання до однієї особи або групи осіб використовується 3Pl презенс кон'юнктив, в якості "спільної особи" вживається 1Pl презенс кон'юнктив. Наприклад, *Warte! Wartet! Warten Sie! Warten wir!* Розглядаючи форми імперативу німецької мови, слід підкреслити, що центральне місце 2Sg в імперативній ієрархії німецької мови пояснюється ще і тим, що лише форма 2Sg зберігає маркованість відносно форм індикатива (пор. *wartest* (індикатив) – *warte* (імператив)). Форми 3-ої особи, які беруть свій початок від опатива, також можуть бути включені в парадигму імператива. Вони виражають, як правило, припис: *Man nehme Milch* (слід взяти молоко). *Es lebe der Frieden!* (Хай живе мир!). *Möge alles in Erfüllung gehen, was du dir selbst wünschst!* (Хай здійсниться все те, що ти собі бажаєш!). Так само як і еталонні форми імперативу (2 ос.), вони позначають волевиявлення і утворюють опозицію, тому що вживаються виключно в 3-й особі (тоді як істинні форми – тільки в 2-й особі) [4, с. 105]. Крім того, для вираження спонукання до дії можуть бути використані інші засоби (наприклад, інфінітив, дієприкметник II та ін.).

Імперативна ситуація, на думку А.В. Бондарко, може репрезентуватися двома типами [8, с. 87]. Йдеться про пряму і непряму імперативність. У другому випадку прояв спонукання до дії можливий за допомогою певних форм, основна функція яких не полягає у вираженні веління. Вони набувають імперативних значень тільки в певних контекстах. Непряма імперативність поділяється далі на експліцитну та імпліцитну.

Для вираження семантики спонукання до дії (прохання, наказу, поради) в ранньоновісверхньонімецькій мові використовувалася, серед іншого, аналітична перифрастична конструкція *tun* + інфінітив. У проаналізованих текстах цього періоду вона вживається в 2-й і 3-й особі однини та множини. Усі приклади актуалізують **пряму імперативність**. Зареєстровано 39 випадків вживання конструкції *tun* + інфінітив в імперативі, що складає 5 % загальної кількості речень, в яких зустрічається перифрастичний *tun*, більшість з них (79 %) представлені формою **2Sg**.

lieber Crist, tuo uns dein hilf[schein] [12, с. 36] *Любий Христос, яви нам свою допомогу*

Hoffmeister, thu sie zusammen geben [16, с. 31] *Хоффмейстер, поєднай їх шлюбом*

wo soll ich mich hinkehren [...] / *thu mich weisen und lehren* [17, с. 15] *Куди мені повернути [...]* / *вкази та навчи мене*

Got vatter herr, mit diner macht / Hab min dinen gnaden acht, / Tuo dich gen mir erbarmen *Господь Бог, Отче, владою твоєю не залиш мене своєю милістю, зглянься наді мною (прошу, щоб ти зглянувся)* [13, с. 70].

Рідше перифраза с *tun* зустрічається у формі **2Pl** (21%).

So thut in dem Tempel zuschicken! [14, с. 24] *Так пришліть в храм!*

Thut zierlich sammen rafffen [19, с. 19] *Збирайте насіння*

Слід зазначити, що третя частина прикладів **2Pl** (6%) демонструє використання цієї форми для ввічливого звертання до однієї особи:

Nw loset her, Fraw Mynne, / vnnnd thuet mich ains peschaiden:/ [...] [18, с. 41] *Ну послухайте, Пані Любов (любов-чарівнице), / та дозвольте мені пояснити одне...*

Sonder nur, das ich bhalt mein leben. / O Herr Vetter, thut mir vergeben! [14, с. 29] [...] *Отче, пробач мені!*

Імперативні форми 2-ої особи вживаються в сучасній німецькій мові без особистого займенника (*du, ihr*). Поява займенників можлива тільки у разі їх особливого виділення, щоб підкреслити бажаність або необхідність виконання дії конкретною особою. *Komm du wenigstens!* [10, с. 185]. У дослідженому матеріалі виявлений тільки один приклад використання в імперативному висловлюванні особистого займенника в якості підмета:

desgleichen thu du mir erzeigen // mein hertz ist gantz dein eigen [17, с. 45] *Подібно цьому і ти мені відкрійся // моє серце повністю твоє (належить тобі)*

В даному випадку не можна з упевненістю стверджувати, що займенник *du* використаний в тексті з метою акцентуації уваги на ньому. Можливо, він з'являється тут для підтримки ритмічної організації вірша або свідчить про недосконалість граматичної системи цього періоду.

Третина досліджуваних імперативних речень представляють прохібітивну семантику. **Прохібітивом** називається різновид імперативу, який виражає небажаність певної дії, її заборону. Іншими словами – це “негативний імператив”, “негативне спонукання”, спрямоване на невиконання дії [7, с. 319].

В німецькій мові прохібітивна семантика репрезентується, як правило, дієслівною морфемою у формі імперативу у поєднанні з негативними частками *nicht* (у ранньоновісверхньонімецькій – *nit*), *nichts*, *nie*.

Armer ellender thü nit spotten! [15, с. 103] *Над бідними стражденними не насміхайся!*

Seit still vnd thut nichts davon sagn! [14, с. 38] *Будьте смиренними и нічого про це не говоріть!*

O tue min nit vergessen! [13, с. 38] *О не забудь мене!*

Існують і інші синонімічні мовні засоби вираження прохібітивності: використання дієслів лексико-семантичної групи заборони (*verbitten, verhindern, versagen* і т.д.), дієслівних словосполучень із заборонною семантикою та ін. [2, с. 167]. Крім того, прохібітив може бути виражений імпліцитно:

Wehrt euch und thut doch stiller stehn! [16, с. 9] *Дослівний переклад цього речення: Захищайтеся та стійте смірно (спокоїно)! При цьому комуніканти розуміють, що імпліцитно виражається заборона рухатися.*

Von unküsch tuo dich schiben [13, с. 76] *(Ухляйся від розпусти)*. В даному прикладі конструкція *tun*+інфінітив має семантику **превентива**, він є різновидом прохібітива і означає небажаність дії, якої пропонується уникнути.

Імперативні і прохібітивні речення з аналітичною конструкцією *tun* + інфінітив не зустрічаються в текстах 14 ст., але з'являються у великій кількості в 15 ст. і продовжують існувати упродовж наступних століть в усіх діалектах, в текстах різних жанрів (окрім хронік та юридичних документів) [див. також 11, с. 82].

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що конструкція *tun* + інфінітив не представляла в ранньоновісверхньонімецькій мові спеціальну форму імперативу, а була лише синонімічним засобом вираження спонукання. Як і в індикативі, конструкція вживалась в якості репрезентанта аналітичної відміни.

На відміну від ранньоновісверхньонімецького, поява перифрази *tun* + інфінітив в імперативі в сучасній німецькій мові семантично виправдана – вона робить спонукання більш м'яким, прохання менш категоричним і усе імперативне висловлювання набуває ввічливішого відтінку: *Stehen Sie auf! Tun Sie aufstehen!*

Перспектива подальших розвідок може полягати в дослідженні конструкції *tun*+інфінітив в інших семантичних зонах модальності.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.

2. Большакова Т. М. Состав и функционирование прескрипций и прохибитивов в немецкоязычных текстах директивно-регулятивного типа: Прагмалингвистический и социокультурный аспекты: дисс. ... кандидата фил. наук: 10.02.04 / Татьяна Михайловна Большакова. – Санкт-Петербург, 2005. – 199 с.

3. Гусев В. Ю. Неспециализированные формы в функции императива // Исследования по теории грамматики. Ирреалис и реалис, Вып.3. – М. : Гнозис, 2004. – С. 385-410.

4. Ермолаева Л. С. Типология системы наклонений в современных германских языках // Вопросы языкознания №4, 1977. – С. 97-106.

5. Жукова Н. С. Становление морфологической категории волеизъявления / не-волеизъявления в немецком языке // Язык и культура №2(10), 2010. – С. 10-21.

6. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. Б. Касевич. – М. : Наука, 1988. – 968 с.

7. Плуноян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику: Учебное пособие / В. А. Плуноян. – М. : Эдигориал УРСС, 2000. – 384 с.

8. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Коллективная монография / отв. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.

9. Храковский В. С. Семантика и типология императива: Русский императив / В. С. Храковский, А. П. Володин. – Л. : Наука, 1986. – 272 с.

10. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. [19. Aufl.]. – Leipzig, Berlin, München, Wien, Zürich, New York : Langenscheidt, Verl. Enzyklopädie, 1999. – 736 S.

11. Langer N. Linguistic Purism in Action: How auxiliary "tun" was stigmatized in Early New High German / N.Langer // Studia Linguistica Germanica. – Berlin, New York, 2001. – 312 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Kummer K. F. Erlauer Spiele. Sechs altdeutsche Mysterien nach einer Handschrift des XV. Jahrhunderts, 1882. – (reprint: 1977, Hildesheim: Olms)

13. Bartsch K. (ed). Hugo von Montfort (15 Jh). – Tübingen. – 1879.

14. Keller A. Ayrers Dramen bevor 1618. Vols. 1-5. – Stuttgart, Nürnberg, 1865.

15. Karnein A. De Amore deutsch. Der Tractatus des Andreas Capellanus in der Übersetzung Johann Harliebs 1440. – München. – 1970.

16. Keller A.v.&Goetze. (eds). Hans Sachs. (reprint: 1964, Hildesheim: Olms). – Nürnberg. – 1870-1908.

17. Bergmann J. (ed.) Das Ambraser Liederbuch von 1582. – Stuttgart, Frankfurt. – 1845.

18. Weber F. (ed.). Poytislier aus dem Buch der Abenteuer von Ulrich Fuetrer 1478/84. – Tübingen. – 1960.

19. Oorschot T.G.M. van (ed.) Trvtz-Nachtigal. Oder Geistliches Poëtisch Lvst-Waeldlein. [...]. (Friedrich Spee. Sämtliche Schriften. 1634 Historisch-kritische Ausgabe 1). – 1985.